

TARJIMA JARAYONIDA EKVIVALENTLIK VA ADEKVATLIK MUAMMOLARI

doi.org/10.70728/conf.v2.i03.034

*Zulunova Mohidil Murodjon qizi,
Andijon davlat chet tillari instituti, nemis tili nazaryasi
va amaliyoti kafedrası o'qituvchisi.*

Annotatsiya Mazkur tezisda tarjima jarayonida ekvivalentlik va adekvatlik tushunchalarining mohiyati, ularning o'zaro farqlari hamda tarjima amaliyotida uchraydigan asosiy muammolar haqida fikr yuritiladi. Tarjimaning sifatini belgilovchi eng muhim tamoyillardan biri sifatida ekvivalentlik va adekvatlikning o'zaro uyg'unligi nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tarjima, ekvivalentlik, adekvatlik, semantik tafovut, kontekst, madaniy tafovut, ma'no aniqligi.

Asosiy qism

Tarjima nazariyasida “ekvivalentlik” va “adekvatlik” tushunchalari doimo dolzarb masala bo'lib kelgan. Har ikki atama tarjima jarayonining ma'no va shakl jihatidan mosligini ta'minlashga qaratilgan bo'lsa-da, ular orasida ma'lum farqlar mavjud. Ekvivalentlik asosan ma'nodagi moslikni, adekvatlik esa kommunikativ, uslubiy va madaniy jihatdan to'g'rilikni ifodalaydi.

Tilshunos olimlardan A. V. Fedorov, Ya. I. Retsker, E. Nida, V. Komissarov kabi tadqiqotchilar tarjima jarayonida ekvivalentlikning turli darajalarini ajratganlar. Ularning ta'kidlashicha, tarjimada ekvivalentlikning leksik, grammatik, stilistik va semantik darajalari mavjud bo'lib, bu darajalar bir-birini to'ldirib turadi. Tarjimonning vazifasi — shu darajalar o'rtasida muvozanatni topishdir.

Masalan, ingliz tilidagi “It's raining cats and dogs” iborasi so'zma-so'z tarjima qilinsa, “mushuk va itlar yog'ayapti” degan g'alati natija chiqadi. Bu holatda leksik ekvivalentlik saqlanadi, lekin adekvatlik yo'qoladi. Chunki bu iboraning haqiqiy ma'nosi “juda kuchli yomg'ir yog'ayapti” degan ifoda bilan o'zbek tilida ifodalanadi. Shu bois, tarjimonda adekvatlikni ta'minlash uchun madaniy va semantik farqlarni chuqur tushunish zarur bo'ladi.

Tarjima jarayonida so'zma-so'zlik (doslovnost) ko'pincha eng katta muammolardan biri hisoblanadi. Ba'zi hollarda manba matnning so'zma-so'z tarjimasi mazmunni yo'qotadi yoki o'quvchiga begona tuyuladi. Shu sababli ekvivalentlikka erishish uchun tarjimon ma'no birligini saqlab qolishga e'tibor qaratadi, adekvatlik esa mazmunning kommunikativ maqsadini to'liq ifodalashga xizmat qiladi.

Ekvivalentlikning asosiy mezonlaridan biri — semantik moslik, ya'ni tarjimada ma'nodagi aniqlikni ta'minlashdir. Shu bilan birga, adekvatlikni ta'minlashda uslub, janr, kontekst va madaniy omillar ham e'tiborga olinadi. Masalan, badiiy asar tarjimasida muallif uslubi, obrazlar tizimi, metaforalar, madaniy kodlar muhim ahamiyat kasb etadi.

E. Nida o'z tadqiqotlarida tarjimaning ikki asosiy turini ajratadi: formal ekvivalentlik va dinamik ekvivalentlik. Formal ekvivalentlikda so'z shakli va tuzilishi saqlanadi, dinamik ekvivalentlikda esa asosiy maqsad — o'quvchida manba matndagi bilan teng ta'sir uyg'otishdir. Shu bois, tarjimon ba'zan so'zma-so'z moslikdan voz kechib, o'quvchining idrokini ustun qo'yadi.

Tarjima jarayonida ekvivalentlikka erishish qanchalik muhim bo'lmasin, adekvatliksiz tarjima to'liq bo'lmaydi. Chunki adekvat tarjima — bu faqat ma'nodagi emas, balki ruhiy, hissiy va madaniy moslikni ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, badiiy tarjimada bu jihatlar muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, tarjimada kontekstual tafovutlar ham muhim ahamiyatga ega. Har bir tilning o'ziga xos dunyoqarashi, lingvistik tuzilishi va madaniy qadriyatlari mavjud. Shu sababli tarjimon ikki madaniyat o'rtasida ko'priq vazifasini bajaradi. U manba matnini to'g'ridan to'g'ri ko'chirish emas, balki uni o'z tilida tabiiy va tushunarli shaklda ifodalashni maqsad qiladi.

Tarjimonlik faoliyatida uchraydigan muammolar orasida leksik noaniqlik, idiomalarning tarjimasi, kontekstga xos ma'nolar, madaniy unchalik tanish bo'lmagan tushunchalar asosiy o'rinni egallaydi. Bu holatlarda tarjimon har ikki tamoyil — ekvivalentlik va adekvatlik — o'rtasida to'g'ri tanlov qilishi zarur.

Zamonaviy tarjima nazariyalarida adekvatlik tushunchasi ko'proq kommunikativ samaradorlik bilan bog'lanadi. Ya'ni, tarjimaning asosiy maqsadi — o'quvchida manba matnga xos bo'lgan tushuncha va hissiyotni uyg'otishdir. Shu ma'noda, adekvatlik — bu tarjimaning kommunikativ sifatini belgilovchi mezon hisoblanadi.

Bugungi kunda tarjima jarayonida sun'iy intellekt, avtomatik tarjima tizimlari keng qo'llanilmoqda. Ammo bu tizimlarda ekvivalentlikni matematik tarzda, adekvatlikni esa hissiy-mazmuniy jihatdan aniqlash qiyin. Shu sababli inson tarjimonining roli, xususan, kontekstni to'g'ri talqin qilishdagi ahamiyati hali ham o'zgarmasligicha qolmoqda.

Xulosa

Tarjima jarayonida ekvivalentlik va adekvatlik o'rtasidagi uyg'unlik tarjimonning asosiy maqsadi hisoblanadi. Ekvivalentlik matnning formal, strukturaviy va semantik jihatdan mosligini ta'minlasa, adekvatlik mazmuniy, kommunikativ va madaniy moslikni belgilaydi. Tarjimon har ikki tamoyilni muvozanatda ushlab turgan holda, matnning asosiy ruhini saqlashi kerak.

Yuqori sifatli tarjima aynan shu ikki mezonning uyg'unligi natijasida yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fedorov A.V. Osnovy obshchey teorii perevoda. Moskva, 1983.
2. Nida E.A. Toward a Science of Translating. Leiden: E.J. Brill, 1964.
3. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. London, 1965.
4. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). Moskva, 1990.
5. Karimov O. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent, 2018.

